

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
Факультет реабілітаційної педагогіки та соціальної роботи
Кафедра спеціальної педагогіки та спеціальної психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Психологічні особливості формування девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку під впливом складних життєвих обставин

Виконала студентка групи СОм-2(2)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Доновська Світлана Василівна
Керівник: Панов М. С.
Рецензент: Застелло А. О.
Нормоконтроль _____ Микита ПАНОВ

Запоріжжя
2021 р.

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 137 с., 9 табл., 28 рис., 74 джерел.

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка підлітків із затримкою психічного розвитку.

Предмет дослідження – психологічні особливості формування девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку під впливом складних життєвих обставин.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні психологічних особливостей формування девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку під впливом складних життєвих обставин.

Методи дослідження: *теоретичні*: аналіз наукової літератури з проблеми дослідження особливостей підлітків із затримкою психічного розвитку та формування у них девіантної поведінки під впливом складних життєвих обставин; *емпіричні*: констатувальний та формувальний експерименти, спостереження, тестування (акцентуації характеру – опитувальник Шмішека; Фрейбургзька анкета агресивності; опитувальник способів опанування з тяжкими життєвими ситуаціями (ТЖС) (адаптація методики WCQ); шкала безнадійності Бека; *методи математичної обробки даних* із їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, ФОРМУВАННЯ, ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА, ПІДЛІТКИ, ЗАТРИМКА ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ, СКЛАДНІ ЖИТТЕВІ ОБСТАВИНИ.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Девіантна поведінка підлітків стає чи не постійним елементом соціального й психологічного аналізу. Необхідність спеціального дослідження форм соціальних (поведінкових і особистісних) девіацій, а також пошук науково обґрунтованих шляхів вирішення проблем, що виникають при цьому, пов'язана з розробкою нових психолого-педагогічних технологій діагностики, превенції та корекції девіантної поведінки, в першу чергу, – в підлітковому середовищі осіб з особливими освітніми потребами. Девіантна поведінка підлітків із затримкою психічного розвитку потребує інтегрального підходу з урахуванням психологічних, соціальних та особистісних факторів.

Психологічні та соціальні особливості поведінки підлітків із затримкою психічного розвитку, які знаходяться в складній життєвій ситуації, зумовлені, в основному, особливостями їх виховання в родині, відношенням до провідної діяльності та системою взаємовідносин з оточенням, перш за все із однолітками та дорослими.

Методологічні основи вивчення девіантної поведінки представлені у вітчизняних теоріях: девіантології Р. Андрусишина, Л. Березовської, І. Козубовської, А. Самойлова, Ю. Чемодурової; сучасної соціології права Л. Абсалямової, Л. Березовської, Я. Гошовського, К. Седих, а також в трудах Н. Максимової, В. Оржеховської, І. Сьомкікої, О. Чайковської, Ю. Шайко.

Значний вклад у вивчення девіантної поведінки підлітків внесли роботи авторів, що вивчають окремі аспекти цього явища.

Як порушення процесу соціалізації девіантна поведінка розглядається такими відомими вченими, як Н. Бабенко, О. Бондарчук, О. Вороною, М. Гур'євим, О. Єжовою, Е. Лозинським, Н. Максимовою, Л. Симачинською.

Проблемі прояву девіантних форм поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку, викликаних несприятливим станом дитини в системі

внутрішньосімейних відносин, присвячені роботи О. Бабяк, Т. Ілляшенко, В. Ляшко, І. Марціновської.

Вплив шкільного середовища в процесі соціалізації підлітків із затримкою психічного розвитку, а також її роль у профілактиці поведінки, що відхиляється, у учнів, представлені у роботах Т. Коломоєць, О. Мартинчук, Н. Никоненко, Л. Прохоренко.

Між тим, не зважаючи на значну кількість праць із зазначеної проблеми, питання психологічних особливостей формування девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку під впливом складних життєвих обставин залишається ю досі маловивченим, що й зумовило вибір теми нашого дослідження «Психологічні особливості формування девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку під впливом складних життєвих обставин».

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка підлітків із затримкою психічного розвитку.

Предмет дослідження – психологічні особливості формування девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку під впливом складних життєвих обставин.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні психологічних особливостей формування девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку під впливом складних життєвих обставин.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку та вплив на неї складних життєвих обставин.
2. Проаналізувати психологічні особливості формування девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку під впливом складних життєвих обставин.

3. За допомогою психодіагностичних методик визначити, які психологічні особливості провокують формування девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку.

4. На основі отриманих результатів констатувального експерименту розробити програму соціально-психологічного тренінгу щодо запобігання формування у підлітків із затримкою психічного розвитку девіантної поведінки під впливом складних життєвих обставин.

5. Проаналізувати результати формувального експерименту та провести оцінку ефективності корекційних заходів за допомогою Т-критерію Ст'юдента.

Теоретико-методологічну основу нашого дослідження становлять психолого-педагогічні концепції девіантної поведінки особистості (Л. Виготський, М. Герберт, Ю. Клейберг, М. Рожков, Д. Фельдштейн); результати психолого-педагогічних досліджень поведінкових девіацій сучасних підлітків (О. Ворона, М. Зайченко, О. Лазаренко, А. Ткачук); сучасні наукові погляди щодо особливостей супроводу підлітків з особливими освітніми потребами (В. Кобильченко, А. Колупаєва, С. Кульбіда, Т. Сак, Т. Скрипник, О. Таранченко, О. Федоренко та ін.); теоретичні положення про особливості критичних періодів розвитку особистості, зокрема, підлітків із затримкою психічного розвитку (О. Бабяк, Н. Головецька, В. Довгаль, Т. Калініна, В. Кротенко, Л. Прохоренко).

Методи дослідження: *теоретичні*: аналіз наукової літератури з проблеми дослідження особливостей підлітків із затримкою психічного розвитку та формування у них девіантної поведінки під впливом складних життєвих обставин; *емпіричні*: констатувальний та формувальний експерименти, спостереження, тестування (акцентуації характеру – опитувальник Шмішека; Фрейбургзька анкета агресивності; опитувальник способів опанування з тяжкими життєвими ситуаціями (ТЖС) (адаптація методики WCQ); шкала безнадійності Бека; *методи математичної обробки даних* із їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

Експериментальна база: Запорізька загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 66 Запорізької міської ради Запорізької області.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

– *поглиблено уявлення про психологічні особливості розвитку у підлітковому віці, про феномен складних життєвих обставин; розглянуто психологічні особливості формування девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку в контексті впливу на них складних життєвих обставин; виокремлено види та особливості складних життєвих ситуацій в розрізі їх впливу на формування особистості підлітка із затримкою психічного розвитку;*

– *набули подального розвитку напрямки які розглядають девіантну поведінку підлітків із затримкою психічного розвитку як форму протесту проти соціальних норм; вплив соціального оточення на становлення особистості підлітка із затримкою психічного розвитку;*

– *розроблено та впроваджено програму соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на запобігання формуванню девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку під впливом складних життєвих обставин.*

Теоретичне значення дослідження полягає у вивченні соціально-психологічних особливостей підлітків із затримкою психічного розвитку, які можуть стати причиною виникнення девіантної поведінки та їх вплив на формування складних життєвих обставин.

Практичне значення отриманих результатів полягає в розробці соціально-психологічної програми соціально-психологічного тренінгу щодо запобігання формування у підлітків із затримкою психічного розвитку девіантної поведінки під впливом складних життєвих обставин, побудованої на основі особистісних змін через позитивні соціально-психологічні індикатори та на засадах принципів системно-динамічного підходу (єдності, зв'язаності, ієархії, функціональності, розвитку).

Структура роботи визначається змістом і сутністю проблеми, метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (74 позицій). Загальний обсяг роботи становить 137 сторінок, з них основного тексту – 92.

ВИСНОВКИ

1. Проаналізовано теоретико-методологічні основи вивчення проблеми девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку та вплив на неї складних життєвих обставин. Серед них: психоаналітичні теорії З. Фрейда, К. Юнга, Е. Еріксона; теорії аномії Е. Дюркгейма, Р. Мертона; культурологічні теорії А. Міллера, Е. Сатерленда; теорія соціального навчення А. Бандури; теорія стигматизації Г. Беккера; конфліктологічна теорія О. Тура; синтезований підхід Н. Смелзера; соціально-психологічний підхід С. Лінга, Р. Харре; сучасні наукові погляди щодо особливостей супроводу підлітків з особливими освітніми потребами (В. Кобильченко, А. Колупаєва, С. Кульбіда, Т. Сак, Т. Скрипник, О. Таранченко, О. Федоренко та ін.); теоретичні положення про особливості критичних періодів розвитку особистості, зокрема, підлітків із затримкою психічного розвитку (О. Бабяк, Н. Головецька, В. Довгаль, Т. Калініна, В. Кротенко, Л. Прохоренко).

2. Описано психологічні особливості формування девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку під впливом складних життєвих обставин. Несприятливі умови життя та виховання у родині, проблеми опанування знаннями та пов'язані із цим невдачі у навченні, невміння будувати відносини з оточенням та виникаючі на цьому ґрунті конфлікти, можуть привести до виникнення у підлітка девіантної поведінки.

3. За допомогою таких психодіагностичних методик, як Акцентуації характеру – опитувальник Шмішека; Фрейбургська анкета агресивності; опитувальник способів опанування з тяжкими життєвими ситуаціями (ТЖС) (адаптація методики WCQ); шкала безнадійності Бека визначено, які психологічні особливості провокують формування девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку. Це наявність певних акцентуацій

характеру, рівень агресивності вище за середній та способи, які підліток використовує для опанування складної життєвої ситуації.

4. На основі отриманих результатів констатувального експерименту розроблено програму соціально-психологічного тренінгу щодо запобігання формуванню девіантної поведінки у підлітків із затримкою психічного розвитку під впливом складних життєвих обставин. Був проведений соціально-психологічний тренінг. Учасники працювали над виробленням та розвитком навичок адаптивної поведінки, системи цінностей, зміною ставлення до проблеми, формуванням активної життєвої позиції та позитивним мисленням. Також, взаємодіючи один з одним, підлітки із затримкою психічного розвитку навчалися рефлексії, тобто самоаналізу.

5. Проведено повторне тестування та надана оцінка ефективності корекційних заходів за допомогою Т-критерію Ст'юдента за всіма чотирма методиками. Цей критерій показав, що соціально-психологічний тренінг, спрямований на формування стійкості у підлітків із затримкою психічного розвитку до недопущення виникнення девіантної поведінки виявився ефективним. При систематичному комплексному проведенні подібних заходів та втручаннях спеціаліста, ефект має збільшитись, а, отже вірогідність формування девіантної поведінки може знизитися.

Підлітковий вік ставить перед дитиною багато завдань, які їй належить вирішити. Це період життєвого й особистого самовизначення, формування світогляду, набуття самостійності, формулювання віддалених життєвих цілей, прийняття відповідальності за себе та за свої вчинки.

Підлітковий вік – період внутрішніх конфліктів із самим собою, де частими супутниками дитини стають зміна настрою та нерозуміння себе. Це час конфронтації з найближчими людьми та постійна зміна друзів.

Кожний підліток із затримкою психічного розвитку неминуче зустрічається з життєвими труднощами, які ставлять перед ним низку завдань: навчитися справлятися із життєвими складнощами, самокритично милити й оцінювати себе, миритися з різними протиріччями свого

положення. Йому потрібно розвивати в собі готовність дорослішати, стаючи впевненим у своїх силах, навчитися брати на себе відповіальність за свої поступки, дії та прораховувати їх наслідки.

Дорослим дуже важливо допомогти підліткам із затримкою психічного розвитку пізнати себе, свої позитивні й негативні якості, сильні та слабкі сторони, розвинути почуття власної гідності, сформувати адекватну «Я-концепцію», навчитися ставити цілі, формувати активну життєву позицію та вести здорове, повне позитивних емоцій та вражень життя.